

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ 25-ТИСЯЧНИКІВ ЯК «УДАРНОЇ» МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ГРУПИ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ 1932–1933 РР.

Олеся СТАСЮК

orcid.org/0000-0002-9527-982X

кандидат історичних наук, генеральний директор
Національного музею Голодомору-геноциду

Анотація. У статті проаналізовано умови формування та діяльності 25-тисячників як «ударної» мобілізаційної групи, відрядженої ЦК ВКП(б) до України для прискорення темпів колективізації та розкуркулення, а фактично для здійснення Голодомору-геноциду українців у 1932–1933 рр. Методологія дослідження ґрунтується на реалізації принципів системного підходу для аналізу групи 25-тисячників з її структурно-функціональними, рольовими та поведінковими змінами, а також на порівняльно-історичному і проблемно-хронологічному методах. Наголошено, що у процесі організаційної, контролюючої та пропагандистської роботи з місцевим населенням 25-тисячники продемонстрували повну некомпетентність і конфліктність за умов відсутності практичного досвіду масової організації колгоспів та зосередженості на виконання плану «операції по кулаку». Доведено, що, компенсуючи брак такого досвіду, «ударні» групи, використовуючи своє привілейоване становище, перетворились на універсальну кадрову силу, потенціал якої не відповідав повноваженням, якими її наділяли, на бездумних, ідеологічно витриманих і «правильно мислячих» виконавців директив ЦК ВКП(б) щодо здійснення Голодомору-геноциду українців. Стверджено, що репресивно-каральний та мобілізаційний потенціал 25-тисячників фактично вичерпав себе у 1933 р., коли 85% селянських господарств охопила масова колективізація. Згідно з сучасними даними, за весь період розкуркулення за безпосередньою участю 25-тисячників до Сибіру і на північ Росії з України було вивезено від 1,5 до 2 млн. українців, а від 300 до 500 тисяч осіб було розстріляно на місці як «кулаків».

Ключові слова: 1932–1933 рр.; Голодомор-геноцид; 25-тисячники; виконавці; розкуркулення; масова колективізація.

CIRCUMSTANCES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF TWENTY-FIVE-THOUSANDERS AS A “STRIKE” MOBILIZATION GROUP DURING THE FAMINE-GENOCIDE OF UKRAINIANS IN 1932–1933

Olesia STASIUK

Candidate of Historical Sciences, CEO of the National Holodomor Museum

Annotation. The article analyzes the circumstances of formation and activity of twenty-five-thousanders as a “strike” mobilization group. These people were sent by the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) (CC AUCP(b)) to Ukraine to facilitate collectivization and dekulakization, which in fact meant committing the Famine-Genocide to Ukrainians in 1932–1933. The methodology of the study is based on the principles of the system approach to the analysis of the

twenty-five-thousanders' group with its structural, functional, role, and behavioral changes, and also the historical-comparative and problem-chronological methods. The research emphasizes that in the process of organizational, controlling, and propagandistic work with the local population, twenty-five-thousanders showed full incompetence and conflict-generating behavior, had no practical experience in mass organization of collective farms, and focused on implementing the "anti-kulak operation". It is proven that to compensate for such lack of experience, the "strike" mobilization groups used their privileges and turned themselves into a universal personnel force whose potential did not correspond to the assigned powers, into ideologically "correct-minded" executors of the CC AUCP(b)'s directives aimed at committing the Famine-Genocide to Ukrainians. It is argued that the repressive, punitive, and mobilizing potential of the twenty-five-thousanders actually exhausted itself in 1933, when 85% of farms were collectivized. According to the contemporary data, during the whole period of dekulakization, actively supported by the twenty-five-thousanders, 1.5 to 2 million Ukrainians were exiled from Ukraine to Siberia and northern regions of Russia, and 300 to 500 thousand people were shot on sight as "kulaks".

Key words: 1932–1933; Famine-Genocide; twenty-five-thousanders; executors; dekulakization; mass collectivization.

Досліджуючи тему особливостей формування інституту уповноважених з метою прискорення трансформації сільськогосподарського сектору та соціально-політичного забезпечення колективізації в Україні, а насправді для реалізації Голодомору-геноциду в 1932–1933 рр., важливо виділити структурно-типологічні елементи цієї низової ланки радянсько-репресивного режиму, щоб диференціювати групи та сфери відповідальності за вчинений злочин.

Одним із таких структурних елементів, що входили до складу виконавчого апарату рішень московського партійного центру на місцях, були так звані «25-тисячники». Йдеться про рішення Секретаріату ЦК ВКП(б) про мобілізацію додаткових кадрів для зміцнення колгоспів на пленумі у листопаді 1929 р., що відповідало більшовицькій політико-ідеологічній доктрині про передову роль робітничого класу в успішних революційних перетвореннях існуючого соціального ладу та заяві Й. Сталіна про те, що «сьогодні селом покликане керувати місто, селянином – робітник» [24, с. 271]. Відповідно до цього на вищезгаданому

пленумі було прийнято резолюцію, яку озвучив голова Колгоспцентру Г. Камінський, про максимально швидке залучення в село значних кадрових ресурсів, а точніше, про негайний набір 25 тисяч промислових працівників задля управління «колгоспним будівництвом» [13, с. 524].

У результаті цієї кадрової мобілізаційної кампанії була сформована «ударна» група під назвою «25-тисячники», що відіграла вагомую роль як інструмент тотального одержавлення аграрного сектору та, що важливіше, здійснення Голодомору-геноциду українців. Формуванням цієї «ударної» мобілізаційної групи за дорученням РНК СРСР займалася Всесоюзна центральна рада професійних спілок. За підрахунками В. Марочка, на початку січня 1930 р. 60 тис. робітників виявили бажання працювати в селах, з яких 16 тис. – в УСРР. Відбрали та відрядили 27 519 добровольців, враховуючи 8421 особу з УРСР, з яких 6435 виїхало прямо на село в колгоспи. Суто російського контингенту в українські села прибуло понад 1 900 робітників. Переважна більшість 25-тисячників,

відряджених до України, були комуністами (64%) та працівниками промисловості (металісти – 40%, гірники – 20%) [18, с. 297].

Звернення до історичного досвіду формування подібних «ударних» груп свідчить, що мобілізаційні пріоритети і технології були важливими для організації та безпосередньої реалізації з боку радянського тоталітарного режиму геноциду українців, а тому їхня функціональність у контексті радикальних соціально-політичних трансформацій, участь у вчиненні злочину становлять безсумнівний об'єкт наукового інтересу. Зазначена мобілізаційна кампанія як сутісний і невід'ємний елемент комуністичної диктатури, впровадження якої в Україні відбувалося паралельно з «виголодженням» українців, є актом, щодо оцінки якого тепер не існує однозначних історіографічних суджень.

Для вироблення зваженої та об'єктивної позиції слід розширити предметне поле дослідження, поєднавши політико-ідеологічний контекст і характеристику 25-тисячників, враховуючи їх склад, діяльнісно-поведінковий аспект і методи, які вони застосовували щодо українських селян під час забезпечення високих темпів виконання плану хлібозаготівель та впровадження в життя партійного курсу на прискорену колективізацію. У випадку з Україною ці «ударні» групи продемонстрували некомпетентність, підлеглість та партійну функціональність, що вилилося у жорстоке поводження з українцями та членами їхніх сімей під час вилучення у них матеріальних засобів для існування, доклавши свою «лепту» до геноциду 1932–1933 рр.

Аналіз джерел і публікацій показує, що участь 25-тисячників у колективізації

сільського господарства та різні аспекти їхньої діяльності широко висвітлені в літературі – краще, ніж їхня роль у здійсненні Голодомору-геноциду. Як зазначає Н. Троценко, у вітчизняній історіографії склалося кілька етапів розробки цієї теми: 1) початок 1930-х рр., 2) кінець 1940-х–1980-ті рр., 3) пострадянський період [25, с. 3].

У 1930-х рр. почали з'являтися аналітично-публіцистичні роботи про 25-тисячників – пропагандистські за формою і змістом брошури (О. Максимов, Є. Гурович, М. Курейко, Г. Єфімов, І. Марморштейн). Окремо потрібно відзначити праці Є. Зомбе [9] та В. Селунської [22], з яких у другій половині 1940–1950 рр. почався новий науковий етап у вивченні цієї теми: основні концептуальні положення, характерні для радянської історіографії теми, а також залучення нового фактичного матеріалу для розгляду таких аспектів, як відбір робітників, підготовка їх на курсах, розподіл по регіонах і використання на місцях. У 1950-х рр., враховуючи рішення ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 25 березня 1955 р. про відрядження з міст у села близько 30 тис. добровольців для управління колгоспами-аутсайдерами, увійшли в науковий обіг нові матеріали, з'явилися здебільшого ідеологічно вмотивовані історичні нариси та наукові праці про 25-тисячників (М. Івницький, В. Розенфельд, К. Маслов та ін.).

Значним внеском у наукову розробку теми у 1960-х рр. були книги Ю. Борисова [1] і В. Селунської [23], де ця проблема вперше була розглянута з комплексних позицій, запропоновано підрахунки по кожній області та розширено тематичне поле аналізу. У 1950–70-х рр. з'явилося безліч статей, брошур і глав у книгах,

присвячених роботі 25-тисячників в окремих республіках і регіонах (І. Ліфшиць, В. Тюшев, Г. Мачін, В. Мухачев, Г. Халіулін та ін.). Продовжувалося накопичення емпіричного матеріалу і дослідження діяльності 25-тисячників у регіональному аспекті у 1980-х рр. (В. Поляков, Є. Алексеєнко), починають більш критично оцінюватися результати попередників, хоча в цілому ідеологічний аспект продовжує домінувати в традиційному для радянської епохи ключі вихваляння «передових представників робітничого класу». До речі, вперше детально висвітлено діяльність 25-тисячників у маловивчений період 1931–1932 рр. на матеріалах Української РСР у роботі І. Мельничука [20].

У пострадянський період знижується інтерес до проблем робітничого класу та активізується розробка проблем, пов'язаних з насильницькою колективізацією сільського господарства і переосмисленням її наслідків, перш за все для українських селян. І тут потрібно розрізняти російський та український наукові дискурси. Так, російські історики на сучасному етапі намагаються позбутися ідеологічних штампів щодо 25-тисячників, досліджуючи головню їх склад, проблему «чужих» і «місцевих» керівників, драматичні як для українських селян, так і для самих працівників соціально-психологічні наслідки, їх неготовність і непрофесіоналізм під час виконання своїх обов'язків, грубість і аморальність поведінки в окремих випадках (О. Левакін [15], А. Сахаров [21], Л. Мезіт [19], Н. Троценко [25] та ін.), проте намагаються триматися «негеноцидної» лінії, обираючи своїм об'єктом вивчення ті регіони, в яких репресивна радянська машина не лютувала з великою силою.

Натомість українські дослідники (не всі, звичайно, але переважна більшість), опираючись на ґрунтовну роботу з архівними джерелами, наявними в Україні, продовжують розширювати контекст розуміння не лише соціального складу та поведінково-діяльнісного аспекту уповноважених, які забезпечували на місцях виконання плану «операції по кулаку», враховуючи роль у цьому 25-тисячників, а також поглиблюють розуміння їх співучасті у вчиненні злочину-геноциду українців 1932–1933 рр., про що воліють не говорити російські вчені. Варто відзначити на сучасному етапі роботи таких авторів, як В. Марочко [18], С. Калінкіна, С. Корновенко, С. Маркова та Н. Романець [11], С. Кульчицький [14], В. Васильєв та Л. Віола [2], О. Вовк [6], Л. Якубова [29], Т. Демченко [8], О. Лисенко [17] та ін.

Попри це вагомим результатом у переосмисленні участі 25-тисячників як мобілізаційної групи у здійсненні Голодомору-геноциду українців на місцях поки не досягнуто з огляду на відсутність комплексного дослідження із залученням ґрунтовної джерельної бази.

Мета статті – аналіз умов формування та діялісно-поведінкових характеристик 25-тисячників як «ударної» мобілізаційної групи, яку цілеспрямовано використовував центральний та республіканський партійний апарат, маючи на меті під прикриттям прискореної колективізації винищити частину українців як націю.

1 січня 1930 р. на засіданні Секретаріату Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) йшлося про відрядження 5 тис. робітників для роботи у селі та забезпечення їм необхідних умов. З «Витягу з протоколу

№ 39/432» цього засідання також дізнаємось, що «високі темпи соціалістичної реконструкції народного господарства, посилення наступу на капіталістичні елементи та загострення класової боротьби вимагають потрібної чіткості та загострення класово-твердої лінії в роботі радянських, господарчих і кооперативних організацій» [28, арк. 12].

Зі зведення Укрколгоспу про прийом та розміщення робітників по колгоспах України від 22 лютого 1930 р. дізнаємося, що всього в колгоспах, за неточними даними, було розміщено 5579 осіб на такі посади: голів і заступників голів колгоспів – 1851 ос., членів правлінь колгоспів – 1087 ос., голів і заступників голів куштів і машинно-тракторних станцій – 690 ос., членів правлінь куштів і МТС – 317 ос., на культурно-побутову роботу – 250 ос., завідуючих підприємствами в колгоспах і кущах – 215 ос., на партійну і комсомольську роботу – 262 ос., на інші роботи (на низовій кооперативній ланці, на роботи з організації праці тощо) – 907 ос. Ці дані свідчать, що в основному робітників використовували на низовій ланці керівної колгоспної роботи [10, с. 422].

Про цілеспрямованість мобілізаційної кампанії із залученням 25-тисячників свідчить те, що місцевим партійним і радянським організаціям було доручено належним чином зустріти «ударні» групи, провести для них короткострокові курси, ознайомити їх з природно-кліматичними та економічними особливостями регіонів. Приміром, у протоколі засідання правління Укрколгоспцентру про організацію курсів для 25-тисячників від 30 грудня 1930 р. зазначено: «З метою підвищення теоретичного рівня 25-тисячників в галузі колгоспного

будівництва, ознайомлення їх з важливими поточними рішеннями партії та уряду та забезпечення закріплення 25-тисячників в колгоспах – провести з 15 січня по 15 лютого місячні курси, якими охопити всіх... 2. Відповідальність за організацію курсів та господарче обслуговування покласти на райколгоспспілки, в яких будуть організовані курси, запропонувавши їм на завідуючого курсами виділити одного інструктора і закріпити його за курсами на весь час навчання. 3. Мережа курсів (72 курсів) та учбовий план на 200 годин затвердити, запропонувавши сектору кадрів довести мережу й учбовий план не пізніше 1 січня до районів» [10, с. 526].

Також РНК УСРР отримала доручення розробити та внести до президії ВУЦВК законопроект, яким би гарантувалося збереження на певний термін за цими «ударниками» прав і пільг у сфері праці, податків, освіти, матеріального забезпечення та комунального обслуговування, які були у них до відрядження. Йшлося про норми постачання харчів і речей споживання через кооперацію, про право на житло у фабрично-заводських будинках, якщо установа, до якої їх було відряджено, не забезпечувала рівноцінне житло, а також про заборону звільнення з робочого місця за скороченням штатів чи раціоналізацією та збереження впродовж певного часу заробітної платні «в розмірі, що одержував висуванець на виробництві пересічно за останні три місяці роботи в тому разі, коли зарплатня по посаді, на яку висунено, нижча від тієї, що робітник одержував до висунення» [28, арк. 12].

Щоб прискорити прикріплення 25-тисячників до різних установ для здійснення постійного робітничого контролю над

ними, передбачалися періодичні обстеження за допомогою робітничих бригад для перевірки умов праці, негайне повернення робітника на попереднє місце праці у разі його нездатності виконувати роботу, тоді як рішення про його звільнення мало прийматися за погодженням з організацією, яка його висунула [6, с. 57].

Незважаючи на численні декларативні заяви місцевих партійних органів про те, що переважна більшість 25-тисячників «не тільки міцно осіла безпосередньо на передових позиціях боротьби за соціалістичну реконструкцію села», а й зуміла «поставити тисячі колгоспів у лави передових ударників соціалістичної перебудови села й рішучого викорчовування всіх рештків капіталізму» [10, с. 529–530], насправді ситуація не була настільки оптимістичною, як би того хотілося партійним вождям. У багатьох регіонах перші дні перебування робітників у колгоспах були тяжкими через недостатньо проведену роботу щодо забезпечення їх житлом, харчуванням тощо. Виникало чимало непорозумінь із зарплатнею, оскільки кожна округа в цьому питанні виходила з особливих міркувань до моменту видання Укрколгоспом разом з НКП праці директиви про внормування зарплатні.

Про негативне ставлення колгоспників до робітників-двадцятип'ятитисячників, враховуючи їхні некомпетентність, недосвідченість і неспроможність набутти відповідного авторитету, свідчать документи інформаційного відділу ЦК КП(б)У, зокрема довідка Бюро Вовчанського районного партійного комітету 23 січня 1930 р., адресована партійному керівництву Харкова про те, що «робота щодо ліквідації куркуля, як класи, провадилась майже без всякої підготовки

бідняцько-середняцьких мас правліннями колгоспів, часто-густо й без всякої участі з боку сельрад. До числа розкулачених господарств в деяких селах попали й середняки, що є грубою політичною помилкою» [27, арк. 17].

Хоча 25-тисячників переважно відраджали на керівну роботу (членами або головами правлінь колгоспів), вони не завжди опинялися на місцях у ролі керівників. Не лише селяни, а й місцева влада часто сприймала їх вороже, вважаючи, що ці «ударники» підривають її авторитет. А тому відбувалися затримки у виплаті зарплатні, виплати «натурою», цькування односельцями, розміщення у підсобних приміщеннях, переведення з місця на місце до 10 разів за місяць, робота поштарями, конюхами, доглядачами худоби тощо. Як зазначають сучасні автори, «в УСРР з 2 548 осіб 316 покинули роботу та поїхали назад у міста, 146 – не отримували зарплату взагалі, 980 – отримували менше 32 крб., 695 – менше 42 крб., «натурою» – 170 осіб, 4 покінчили життя самогубством, тільки 811 осіб мали куди привести свої родини, 552 особи вибули через крадіжки та інші злочини. На Дніпропетровщині в комуні «Червоний Жовтень» двадцятип'ятитисячник протягом трьох місяців був безробітним; на Поділлі у Чорноострівному районі активіст Булов за 1,5 місяці отримав лише 10 крб. та голодував; у Проскурівському районі такий працівник скаржився, що навіть гадки не мав про «безумство цієї роботи» [11, с. 207].

Однак ті, хто опинялися на керівних посадах, творили інші «безумства», що прямо впливало з логіки непримиренної боротьби з «куркулем» як ворожим класом, від якої, на думку московського

партійного керівництва, залежить успішний перебіг соціалістичного будівництва. У статті «У похід на куркуля» в газеті «Комуніст» від 28 січня 1930 р. С. Косіор наголосив на тому, що для організації та здійснення наступу на куркульство за участю бідноти й середняків, які йдуть до колгоспів, для передання куркульського майна останнім потрібно провести титанічну роботу на селі, перш за все у районах суцільної колективізації. І це «величезної ваги завдання лягає на відряджуваних порядком мобілізації робітників 25-тисячників» [2, с. 145].

Вже навесні 1930 р. 25-тисячники були в кожному третьому колгоспі, а 80% їх входили до складу правлінь, активно впроваджуючи в життя партійний курс на прискорену колективізацію «натисково-кампанійськими» методами. Аналізуючи врожайність та експорт зерна у 30-х роках ХХ ст., К. Левченко спростував спроби зарахувати до причин Голодомору-геноциду неврожай та вивезення з СРСР 17,7 млн. центнерів збіжжя та наголосив на цілеспрямованому та координованому з Москви викачуванні продовольчих товарів з українських сіл силами 25-тисячників та їхніх побігачів: «Взимку 1932–1933 років в Україні існували десятки тисяч таких бригад; тоді в їхніх рядах було щонайменше 200–300 тисяч москвинів, що отримували від колгоспів харчові приділи для себе і своїх помічників. Водночас місцеве українське населення вже вмирало з голоду» [16, с. 551].

Схожої думки дотримується І. Вовчук, вважаючи, що «голодова облога» була спланована кремлівським штабом на чолі з Л. Кагановичем, скерована П. Постишевим та реалізована 25-тисячниками, які

«при допомозі комнезамівського шумовиння заготовляли, виконуючи «пляни» так, що й недопечений хліб забирали, забирали, що могло підтримувати життя селянства» [7, с. 3].

Загони 25-тисячників, відданих ЦК ВКП(б) людей, переважно росіян із Тули, Ленінграда, Москви, Горького та інших російських міст, підсилені в деяких околицях також іншими комуністичними кадрами, провадили справжній терор – конфісковували майно заможних українських селян, а їхні родини часто розстрілювали на місці або вивозили до Сибіру. Як приклад наведемо розповідь свідка про розкуркулення в с. Нова Павлівка Нікопольського району Дніпропетровської області, передану М. Вербицьким: «Ранком 28 червня 1930 року нас відправили з Нікополя на станцію Павлопілля. Аж до посадки до вагонів, чоловіків тримали весь час окремо від сімей. Коли почали садовити до вагонів, разом з чоловіками, ...виявилось, що багато з жінок покидали своїх дітей. На гіркі докори батьків, жінки з сльозами, під загальний плач та крики конвою ГПУ, кричали: «Я їм рідна мати. Я не повезу їх з собою туди, куди нас вивозять на певну смерть». Людська мова занадто бідна, щоб передати весь жах трагедії цих нещасних батьків та матерів, що мусіли самі, – з почуття материнської, любови та материнської відповідальності, – пустити в світ своїх власних, малих дітей... До цього їх змусили вістки з півночі від першої партії розкуркулених. Дехто з них втік і розказував, а інші прислали листи і писали, що майже всі діти вимерли дорогою та вже на місці, викинуті з вагону у сніг, щоб ще йти сотні кілометрів у лісі і там самим собі будувати житлові бараки...» [5, с. 37].

Жорстокість і зневага до місцевого населення з боку 25-тисячників, на думку Л. Якубової, не в останню чергу була зумовлена національним фактором, оскільки «ударні» загони не знали особливостей життя українського села, і короткострокові курси, які вони проходили, в цьому їм не допомагали: «Справді, хто б скоріше запроваджував драконівські державні ухвали, які під корінь ризали село: пролетар із далекого міста та ще й іншої національності, чи місцевий селянин – «кров від крові» своєї землі, якому півсела доводилося ріднею?» [29, с. 401].

Саме тому цілком зрозумілими були обурення та протести українців, як-от випадок 7 липня 1929 р. у слободі Вільшани на Харківщині, коли український селянин на прізвище Рябокобило відповів московським гостям: «Що розжиріли[?], що [-] приїхали на Україну агітувати селян [?] Отримуєте по 200 – 300 карбованців, та ще й хочете, щоб ми на вас працювали [?] Цього ніколи не буде. Краще ми вас подушимо...» [26, арк. 10]. Або розмови, які вели селяни за даними ДПУ в Козелецькому районі Чернігівської області наприкінці 1929 р.: «Жиди засіли у владі і думають тільки про себе, а про населення не думають. Хліб дає Україна, всіх годує Україна, з нею не рахуються, населення голодує, кацапи нічого не роблять, а живуть краще українців» [26, арк. 228].

У своєму інтерв'ю Олександр Гончаренко, батьків якого наприкінці 1929 р. розкуркулили та заарештували у справі СВУ, виселивши з хати, помилково в деяких моментах, проте показово з приводу ставлення до «ударних» груп зазначає: «25 тисяч росіян прислали на всю Україну, майже до кожного колгоспу. І він був

агітпромом. Він агітував все, як то гарно жити при радянській владі. Але хто його слухав? Ніхто його не слухав. Так ходив брехун з кутка в куток, ніхто його не хотів навіть слухати, бо всі знали, що він робить. Пощо мені говорити те, чого я не бачу. Те, що я бачу, то мені не треба говорити. Називався він Нізяєв. Хе, того тут не треба» [4, с. 385].

Важливими є спогади Грицька Сірика, який разом з батьками мешкав на хуторі Бабаковому Воронізької сільради Шосткинського району (тоді це була Чернігівська область, а нині – смт Вороніж у Сумській області). 12 березня 1930 р. його батька розкуркулили, а після того, як 25-тисячники забрали усі харчі, він помер у травні 1933 р.: виснаженого голодом, але ще живого його доправили до моргу як куркуля, притрусили вапном, і там він помер. Особливо цінними є згадки Г. Сірика про методи роботи «ударних» мобілізаційних груп: «25-тисячники грабили, ну, я ж кажу, вони не заходили, скажем до хати, бо це колгоспник, не підемо туди, а це не колгоспник, то підемо туди. Вони не мали ніякого уявлення, хто то живе там. Зайшли до хати, а ото понравився йому щось – він забрав. Найшов хліба чи зерна якого – забрав. Ти не спротивляєшся, ну, то ще так, а як спротивляєшся, то тебе набили, забрали, побили, розтрощили, і щоб не... Їм не залежало – чи ти колгоспник, чи не колгоспник» [3, с. 528].

Зі спогадів анонімного доповідача, який під час колективізації мешкав у с. Жміївка Іванківського повіту Київської області, дізнаємося: «...були прислані з Москви 10-тисячники і 25-тисячники, й от в багатьох, а особливо в великих селах й недалеко коло районного центру там їх було... Вони командували,

що мають робити, й бачили, де можна, так сказати, зробити своє зле діло. А й мені навіть особисто чулося розмову їхню, як вони між собою говорили й до активістів, яких вони переконували, що мають робити. То вони заявляли, що партія і уряд ні перед чим не зупиняться, але колгоспи будуть зроблені...» [3, с. 493].

Олександр Меркело, син селянина-середняка з с. Колодязна Дворічанського району Харківської області, висловився в інтерв'ю так: «Здригнулося серце й отверезів розум українських комуністів, що були в уряді й на місцях, та не здригнулося серце в Молотова, Кагановича і Постишева, й 25-тисячників – вони знали, що приїхали в Україну для виконання плану вивозу селян на Сибір і умиртвлення запланованим штучним голодом українського селянства... 25-тисячників і Молотових, і Кагановичів мало цікавило, хто куркуль чи середняк – вони добре знали, то всі селяни, вони мали завдання: на певній території скільки має бути вивезено на Сибір, а скільки мало померти з голоду. Їх хліб менше цікавив..., ніж виконати плян народобвиства» [3, с. 630–631].

Чернігівська дослідниця Т. Демченко, змальовуючи колективний портрет «ударника» та активіста сталінського призову, запропонувала перелік маркерів, якими українці позначали згадані мобілізаційні кадри: «босота», «дармоїди», «голота», «ледарі», «грабіжники», «шантрапа», «пройдисвіти», «перевертні», «хулігани», «штихарі», «бандити», «гультіпаки», «кровопивці», «нелюди», «паразити», «підлабузники», «хліботруси», «виродки», «собаки», «придурки» та ін. [8, с. 76]. Натомість О. Лисенко, системно дослідивши формування

сільського активу як соціальної формації, включно зі складом, типологією поведінки та методами роботи, до складу якої поряд із комнезамівцями, сільськими комуністами та наймитами входили і 25-тисячники, зауважила, що вони «завдяки різноманітним політико-господарчим кампаніям перетворились на бездумних, ідеологічно витриманих, «правильно мислячих» виконавців» [17, с. 61–62].

Саме через цих виконавців, насамперед загопи 25-тисячників, під час колективізації та розкуркулення в 1929–1932 рр., згідно з радянськими джерелами, було депортовано на північ і на схід СРСР приблизно 1,2 млн. осіб, тоді як сучасні українські історики стверджують, що у Сибір і на північ Росії з України було вивезено від 1,5 до 2 млн. українців, а від 300 до 500 тисяч розстріляно на місцях як «кулаків» [12, с. 181].

Таким чином, досліджуючи умови формування та діяльності 25-тисячників як «ударної» мобілізаційної групи, відрядженої ЦК ВКП(б) до України для прискорення темпів колективізації і розкуркулення селян, а фактично задля здійснення Голодомору-геноциду, необхідно відзначити низку важливих моментів: по-перше, намагаючись зайняти низову керівну ланку колгоспної роботи, так звані 25-тисячники у процесі організації, контролюючої та пропагандистської роботи з місцевим населенням насправді продемонстрували повну некомпетентність і конфліктність при відсутності практичного досвіду масової організації колгоспів та зосередженості на виконання плану «операції по кулаку»; по-друге, компенсуючи брак такого досвіду, «ударні» групи використовували

своє привілейоване становище і перетворилися, з одного боку, на універсальну кадрову силу, потенціал якої не відповідав тим повноваженням, якими вона наділялася, а з іншого боку – на бездумних, ідеологічно витриманих і «правильно мислячих» виконавців директив ЦК ВКП(б) щодо здійснення Голодомору-геноциду українців; по-третє, репресивно-каральний та мобілізаційний потенціал 25-тисячників фактично вичерпав себе у 1933 р., коли 85% українських селянських господарств охопила масова колективізація, більша частина цих кадрів працювала на машинно-тракторних станціях, тоді як інша перейшла на партійно-господарську роботу; по-четверте, згідно з сучасними даними, за весь період розкуркулення за безпосередньою участю 25-тисячників до Сибіру і на північ Росії з України було вивезено від 1,5 до 2 млн. українців і від 300 до 500 тисяч розстріляно на місцях як «кулаків».

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов Ю. Подготовка производственных кадров сельского хозяйства СССР в реконструкционный период. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 288 с.
2. Васильев В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця: ЛОГОС, 1997. 536 с.
3. Великий голод в Україні 1932–1933 рр.: у IV т. Т. III. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 782 с.
4. Великий голод в Україні 1932–1933 рр.: у IV т. Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 622 с.
5. Вербицький М. Найбільший злочин Кремля: Заплянований штучний голод в Україні 1932–1933 років. Лондон: ДОБРУС у В. Британії, 1952. 112 с.
6. Вовк О. Використання комуністичною владою міських робітників для радянської українського села (1920-ті роки). *Емінак*. 2018. № 4 (1). С. 55–62.
7. Вовчук І. Вчора і нині. *Вісник: суспільно-політичний місячник*. 1973. № 7–8. С. 1–5.
8. Демченко Т. Свідчення про Голодомор як джерело вивчення феномену сталінських активістів. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. праць*. Київ, 2010. Вип. 19. С. 71–81.
9. Зомбе Е. Двадцятип'ятидесятники. *Вопросы истории*. 1947. № 5. С. 3–22.
10. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917–1937: зб. док. і матеріалів: у 3 т. Т. 2: Здійснення суцільної колективізації на Україні, 1927–1932 рр. / АН УРСР. Ін-т історії; Центр. держ. архів Жовтневої революції і соц. будівництва УРСР; редкол.: І. Ганжа та ін. Київ: Вид-во АН УРСР, 1965. 839 с.
11. Калінкіна С., Корновенко С., Маркова С., Романець Н. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.): монографія. Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2017. 300 с.
12. Косик В. Підсоветська Україна між двома світовими війнами (з нагоди 75-річчя Голодомору). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. праць*. 2007. Вип. 17. С. 174–198.
13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1953: 7-е изд. В 2 ч. Ч. II: 1925–1953. Москва: Госполитиздат, 1953. 1204 с.
14. Кульчицький С. Прихована інформація про Голодомор в працях українських істориків 1956–1987 рр. *Світло й тіні українського радянського історіописання: матеріали міжнар. наук. конф.* (Київ, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. Смолія. Київ: Ін-т історії України, 2015. С. 177–182.
15. Левакин А. Рабочие-двадцятипятидесятники в составе колхозной

администрации на юге России: бытовые и профессиональные аспекты. *Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена*. 2008. № 33 (73). С. 276–280.

16. Левченко К. Походження московського більшовизму і справжні причини голоду в 1932–33 роках. *Визвольний шлях*. 1973. Кн. 4–5. С. 547–554.

17. Лисенко О. Сільські активісти: формування соціальної групи, типи поведінки та методи роботи. *Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори»*. 1928–1938 / упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. Чернігів: Лозовий В.М., 2012. 464 с.

18. Марочко В. Двадцятип'ятитисячники. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 518.

19. Мезит Л. Участие ленинградских рабочих в проведении сплошной коллективизации в Красноярском крае. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 6 (32): в 2-х ч. Ч. II. С. 115–117.

20. Мельничук И. Движение двадцатипятидесятитысячников и его роль в социалистическом преобразовании сельского хозяйства, 1928–1932 гг. (на материалах УССР): автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Киев, 1986. 17 с.

21. Сахаров А. 1930: год «коренного перелома» и начала «большого террора». *Вопросы истории*. 2008. № 9. С. 40–46.

22. Селунская В. Двадцатипятидесятитысячники – проводники политики партии в колхозном строительстве (1929–1930 гг.). *Вопросы истории*. 1954. № 3. С. 19–25.

23. Селунская В. Рабочие-двадцатипятидесятитысячники. Москва: Изд-во Московского гос. университета, 1964. 226 с.

24. Сталин И. Современный момент и объединительный съезд рабочей партии. *Сочинения*. Т. 1. Москва: ОГИЗ; Гос. изд-во полит. лит-ры, 1946. С. 250–276.

25. Троценко Н. Двадцатипятидесятитысячники в Сибири: опыт социокультурной адаптации (1929–1933 гг.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Томск, 2013. 26 с.

26. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 20, спр. 2988, 238 арк.

27. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 20, спр. 3227, 217 арк.

28. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 20, спр. 3314, 74 арк.

29. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930–1935 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. пр. 2004. Вип. 11. С. 370–412.

REFERENCES

1. BORISOV, Yu. (1960). *Training the Production Personnel in Agriculture of the USSR during the Reconstruction Period*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR Press, 288 p. [in Rus.]

2. VASYLIEV, V., VIOLA, L. (1997). *Collectivization and Peasant Resistance in Ukraine (November 1929 – March 1930)*. Vinnytsia: LOHOS, 536 p. [in Ukr.]

3. MEIS, Dzh., ed., (2008). *Eyewitnesses' Testimonies for the US Congress Commission, Vol. 3 of Great Famine in Ukraine in 1932–1933*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press, 782 p. [in Ukr.]

4. MEIS, Dzh., ed. (2008). *Report of the Congress-Presidential Commission on the Famine of 1932–1933 in Ukraine, Vol. 4 of Great Famine in Ukraine in 1932–1933*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press, 622 p. [in Ukr.]

5. VERBYTSKYI, M. (1952). *The Greatest Crime of the Kremlin: The Planned Artificial Famine in Ukraine in 1932–1933*. London: DOBRUS in Great Britain, 112 p. [in Ukr.]

6. VOVK, O. (2018). Using City Workers by the Communist Authorities to Sovietize the Ukrainian Village (1920s). *Eminak*, (4 (1)), pp. 55–62. [in Ukr.]

7. VOVCHUK, I. (1973). Yesterday and Today. *Visnyk: suspilno-politychnyi misiachnyk* (Monthly Bulletin on Politics and Society), (7–8), pp. 1–5. [in Ukr.]

8. DEMCHENKO, D. (2010). Testimonies about the Holodomor as a Source for Studying the Phenomenon of Stalinist Activists. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. pr.* (Problems of the History of Ukraine: Facts, Statements, Inquiries: Interdepartmental Collection of Scholarly Works), Vol. 19, pp. 71–81. [in Ukr.]
9. ZOMBE, Ye. (1947). Twenty-Five-Thousanders. *Voprosy istorii.* (Questions of History), (5), pp. 3–22. [in Rus.]
10. HANZHA, I. (1965). *Performing Total Collectivization in Ukraine, 1927–1932*, Vol. 2 of *History of Collectivization of Agriculture of the Ukrainian SSR: 1917–1937: Collected Documents and Materials*. Kyiv: Academy of Sciences of the UkrSSR Press, 839 p. [in Ukr.]
11. KALINKINA, S., KORNOVENKO, S., MARKOVA, S., ROMANETS, N. (2017). “Great Break” in the Countryside. *Final of the Ukrainian Revolution (1929–1933)*. Cherkasy: Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University Press, 300 p. [in Ukr.]
12. KOSYK, V. (2007). Sub-Soviet Ukraine between Two World Wars (On Occasion of the 75th Anniversary of the Holodomor). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. pr.* (Problems of the History of Ukraine: Facts, Statements, Inquiries: Interdepartmental Collection of Scholarly Works), (17), pp. 174–198. [in Ukr.]
13. YEGOROV, A., BOGOLYUBOV, K., eds., (1953). 1925–1953, Vol. 2 of *Communist Party of the Soviet Union in the Resolutions and Decisions of Conferences and Plenary Meetings of the Central Committee*. 7th ed. in 2 vol. Moscow: Gospolitizdat, 1204 p. [in Rus.]
14. KULCHYTSKYI, S. (2015). Hidden Information about the Holodomor in the Works of Ukrainian Historians of 1956–1987. In: V. SMOLII, (ed.). *Svitlo i tini ukrainskoho radianskoho istoriopyssannia: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 22–23 travnia 2013 r.* (Light and Shades of Ukrainian and Soviet Historical Records: International Conference Proceedings. May 2013). Kyiv: Institute of History of Ukraine, pp. 177–182. [in Ukr.]
15. LEVAKIN, A. (2008). The Twenty-Five-Thousanders’ Working Group in the Collective Farm Administration in Southern Russia: Household and Professional Aspects. *Izvestiia Ros. gos. ped. un-ta im. A. I. Gertsena* (News of A. I. Gertsen Russian State Pedagogical University), (33), pp. 276–280. [in Rus.]
16. LEVCHENKO, K. (1973). The Origins of Moscow Bolshevism and Real Causes of the Famine in 1932–1933. In: *Liberation Way*. Books 4–5, pp. 547–554. [in Ukr.]
17. LYSENKO, O. (2012). Rural Activists: Forming a Social Group, Types of Behavior, and Methods of Work. In: O. KOVALENKO, R. PODKUR, V. VASYLIEV, O. LYSENKO, comps., *Moods and Behavior of Chernihiv Region Population in the Conditions of Stalin’s Revolution “from above”. 1928–1938*. Chernihiv: Lozovyi V. M., 464 p. [in Ukr.]
18. MAROCHKO, V. (2004). Twenty-Five-Thousanders. In: V. SMOLII, ed., et al. *Encyclopedia of History of Ukraine*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, p. 518. [in Ukr.]
19. MEZIT, L. (2013). Participation of Leningrad Workers in Total Collectivization in Krasnoyarsk Land. *Istoricheskiye, filosofskiy, politicheskoye i yuridicheskoye nauki, kulturologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki* (History, Philosophy, Law, Culture, and Art Studies. Questions of Theory and Practice), (6 (32)): In 2 Vol. Vol. 2, pp. 115–117. [in Rus.]
20. MELNICHUK, I. (1986). *The Twenty-Five-Thousanders’ Movement and Its Role in Socialist Transformation of Agriculture, 1928–1932 (on the materials of the UkrSSR)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences Degree in History. Specialty 07.00.02]. Kyiv, 17 p. [in Rus.]
21. SAKHAROV, A. (2008). 1932: A Year of “Great Break” and Start of “Great Terror”. *Voprosy istorii* (Questions of History), (9), pp. 40–46. [in Rus.]
22. SELUNSKAYA, V. (1954). Twenty-Five-Thousanders as Providers of Party Policy in Collective Farm Building. *Voprosy istorii* (Questions of History), (3), pp. 19–25. [in Rus.]
23. SELUNSKAYA, V. (1964). *The Twenty-Five-Thousanders’ Working Group*. Moscow:

Moscow State University Press, 226 p. [in Rus.]

24. STALIN, I. (1946). Contemporary Moment and Uniting Congress of the Working Party. In: *Collected Works*. Vol. 1. Moscow: Union of State Book and Magazine Publishing Houses; State Publishing House of Political Literature, pp. 250–276. [in Rus.]

25. TROTSSENKO, N. (2013). *Twenty-Five-Thousanders in Siberia: Experience of Social and Cultural Adaptation (1929–1933)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences Degree in

History, specialty 07.00.02]. Tomsk, 26 p. [in Rus.]

26. –28. *Central State Archives of Public Organizations of Ukraine*. [in Ukr.]

27. YAKUBOVA, L. (2004). Total Collectivization in the Villages of Ethnic Minorities. 1930–1935. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. pr.* (Problems of History of Ukraine: Facts, Statements, Inquiries: Interdepartmental Collection of Scholarly Works), Vol. 11, pp. 370–412. [in Ukr.]

Звернення до історичного досвіду формування подібних «ударних» груп свідчить, що мобілізаційні пріоритети і технології були важливими для організації та безпосередньої реалізації з боку радянського тоталітарного режиму геноциду українців, а тому їхня функціональність у контексті радикальних соціально-політичних трансформацій, участь у вчиненні злочину становлять безсумнівний об'єкт наукового інтересу.